

UOT 379.85/796.5

**QUSAR TURİZM-REKREASİYA ZONASININ ANTROPOGEN
TURİZM EHTİYATLARI****G.V.VƏLIYEVA**
Bakı Dövlət Universiteti
gunel.valiyeva55@mail.ru

Turizm əhalinin asudə vaxtının səmərəli istifadə edilməsində, ekskursiya, səyahət və turist marşrutlarının təşkilində, həmçinin turizm sahəsində çalışan əhalinin sosial həyat səviyyəsinin yüksəldilməsində mühüm rol oynayır. Respublikamızda 2008-ci ildə təsdiq olunmuş "Turizm və rekreasiya zonalarının nümunəvi Əsasnaməsi" nə görə turizm marşrutları müəyyən edilmiş, şərti olaraq turizm bölgələri nəzərdə tutulmuşdur. Bunlara: Bakı və Abşeron, Şimal, Şimal-Qərb, Cənub, Qərb, Naxçıvan və Qarabağ turizm bölgələri aiddir. Tədqiq etdiyimiz Qusar turizm-rekreasiya zonası Şimal turizm bölgəsinə aid edilir. Turizm-rekreasiya zonası daxilində turizm sektorunun inkişafına təsir edən əsas amillərdən biri antropogen turizm ehtiyatları hesab olunur. Çünki antropogen turizm ehtiyatları bütün dünyada olduğu kimi ölkəmizdə də öz tarixi keçmişi ilə yaxından maraqlanan turistləri daha çox cəlb edir. Məhz bu baxımdan, tədqiq olunan məqalədə Qusar turizm-rekreasiya zonasının antropogen turizm ehtiyatları olan arxeoloji abidələr, tarixi-memarlıq abidələri, öz tarixi keçmişini qoruyub saxlamış yaşayış məntəqələri, mehmanxanalar və onların fəaliyyəti araşdırılmışdır. Turistlərin yerləşdirilməsi və gəlir əldə etmək baxımından daha vacib hesab edilən mehmanxana təsərrüfatının təhlili isə bir neçə parametrdə aparılmışdır. Burada mehmanxanaların və nömrələrin sayı, birdəfəlik tutum, gecələmələrin sayı, gecələmələr sırasında ölkə və xarici ölkə vətəndaşlarının sayı, eləcə də mehmanxanaların əldə etdikləri gəlir və xərc təhlil edilmişdir. Sonda mühüm elmi əhəmiyyət kəsb edən nəticələr verilmişdir.

Açar sözlər: turizm, antropogen turizm, arxeoloji abidələr, tarixi-memarlıq abidələri, mehmanxana.

Giriş

Respublikamızda turizmin inkişaf strategiyası yeni formalaşma mərhələsindədir. Turizm potensialının çox yüksək olmasına baxmayaraq, onun payına dünya turist axınının az bir faizi düşür. Dünya turizm bazarında ölkəmizin rəqabət qabiliyyətini təmin etmək üçün turizm sənayesinin strateji planının hazırlanmasına ehtiyac var. Bunun əsas istiqamətləri – turist səfərlərinə çıxanların hüquqları, yerli turizm məhsulu istehsalçıları, daxili və gəlmə turistlərin hərtərəfli müdafiəsidir ki, bunun sayəsində də büdcə gəliri

artır və yeni iş yerləri açılır. Turizm sənayesinin inkişaf etdirilməsi üçün dövlətin bu sahəyə bir başa sərmayə qoymasından tutmuş, kadrların hazırlığı, elmi və rekreasiya-informasiya təminatı məhsullarının dünya bazarına çıxarılması sərmayə axınına stimullaşdıran vergi və gömrük güzəştləri və s. tədbirlər daxildir [5, 124]. Həyata keçirilən iqtisadi və sosial islahatlar ölkənin, eləcə də regionların dinamik inkişafına müsbət təsir göstərməklə yanaşı, əhəlinin həyat şəraitinin yüksəldilməsində və məşğulluq probleminin həllində olduqca böyük rol oynamışdır. Ölkənin maliyyə imkanlarının artması bütün sahələrdə olduğu kimi turizmin inkişafına da təkan vermişdir. Lakin bu sahədə görülən işlərə baxmayaraq, müəyyən problemlər hələ də qalmaqdadır. Problemin aradan qaldırılması üçün mövcud turizm obyektlərinin qiymətləndirilməsi aparılmalı və turizm infrastrukturunu müasir tələblərlə qurulmalıdır. Məhz bu amil nəzərə alınmaqla antropogen turizm ehtiyatlarının öyrənilməsi vacib məsələlərdən biri hesab edilir.

Təhlil və müzakirə

Antropogen turizm ehtiyatları mənşəyinə və təyinatına görə fərqlənir. Onlara arxeoloji abidələr, tarixi-memarlıq abidələri, öz tarixi keçmişini qoruyub saxlamış yaşayış məntəqələri, mehmanxana təsərrüfatı və s. aiddir.

Qusar turizm-rekreasiya zonasında çoxlu sayda *arxeoloji abidələr* vardır. Bunlara, Xəzrə kəndində e.ə. I minilliyə aid kurqan, IV-XVI əsrlərə aid Qalaxur yaşayış yeri, Qədəzeyxur kəndindən 2 km şimal-qərbdə e.ə. I minilliyə aid Mahmudtəpə yaşayış yeri, Qədəzeyxur kəndində orta əsrlərə aid yaşayış yeri, Qədəzeyxur kəndindən 1 km cənubda tunc dövrünə aid Qəflətəpə yaşayış yeri, İmamqulu kəndindən 2 km şərqdə tunc dövrünə aid Qovdişən təpələri kurqanları, Gündüzqala kəndində III-VII əsrlərə aid Günütəpə yaşayış yeri, Bədirqala kəndindən 500 m şimal-qərbdə I-III əsrlərə aid Maysertəpə şəhər yeri, Samur qəsəbəsində orta əsrlərə aid Kalaysuvar yaşayış yeri, Əniq kəndinin yaxınlığında, Qusar çayının sol sahilində IV-VII əsrlərə aid nekropol, Kuxuroba kəndindən 1,5 km şimalda IV-VII əsrlərə aid Kuxur təpələri yaşayış yeri, Kuxuroba kəndinin yaxınlığında, Bakı-Dərbənd şosesinin 50-60 m sol tərəfində dəmir dövrünə aid kurqan, Hil kəndində dəmir dövrünə aid nekropol və s. aiddir [2].

Qusar turizm-rekreasiya zonasında *tarixi-memarlıq abidələri* ilə zəngindir. Bunlara Əniq kəndində XIII əsrə aid qala divarları xarabalıqları və XIX əsrə aid məscid, Həzrə kəndində 1544-cü ildə inşa edilmiş Şeyx Cüneyd türbəsi və məscidi, Kiriq kəndində orta əsrlərə aid karvansara, Balaqusar kəndində orta əsrlərə aid məscid, Hil kəndində məscid (XIX əsr), Köhnə Xudat kəndi yaxınlığında XVII əsrə aid Xudat qalası, XVIII əsrə aid məscid, Xuray, Böyük Muruq, Tağaroba kəndlərində məscid, Zindanmuruq, Cağar, Gündüzqala, Çətkün, Mucuq kəndlərində XIX əsrə aid məscid və s. aiddir.

Qusar rayonunda rast gəlinən tarixi-memarlıq abidələri ilə yanaşı, xalq sənəti növlərindən xalçaçılıq, ağac üzərində oyma, əlvan rəngli qaba yun sapdan corab və əlcək toxumaq, qoyun dərilərinin emalı və s. günümüzə kimi

öz əhəmiyyətini qoruyub saxlamışdır.

Antropogen turizm ehtiyatlarından biri də öz tarixi keçmişini qoruyub saxlamış *qədim yaşayış məntəqələri* hesab olunur. Qusar turizm-rekreasiya zonası antropogen turizm ehtiyatları baxımından Azərbaycanın cəlbedici bölgələrindən biridir. Təbii zənginliyi, mədəni-tarixi abidələrin müxtəlifliyi, etnik rəngarəngliyi, multikulturalizm bölgəsi olması və başqa üstünlükləri burada turizmin inkişafına zəmin yaratmışdır.

Qusar turizm-rekreasiya zonasında öz qədimliyini qoruyub saxlamış kəndlərə Kuzun, Laza, Hənzə, Hil, Əniq, Suvar, Sudur, Quxur, Xuray, Urva, Zuxul və s. kəndləri aid etmək olar ki, onlarda da etnoqrafik və dərkətmə turizm istiqamətində inkişaf etdirmək mümkündür.

Kuzun kəndi Qusar çayının sahilində, dağətəyi ərazidə, dəniz səviyyəsindən 1300 m yüksəklikdə yerləşir. Kənddə 847 nəfər əhali yaşayır. Bu onların daha çox ucqar ərazilərdə yaşaması ilə bağlıdır. Əsas məşğuliyyətləri qoyunçuluq və əkinçilikdir. Laza kəndi Qafqaz sıra dağlarının şimal-şərqində, dəniz səviyyəsindən 4242 m hündürlükdə yerləşən Şahdağ yüksəkliyinin “Şah yaylaq” adlanan ətəyində salınıb. Kənddə 170 nəfər əhali yaşayır. Onların əsas məşğuliyyətləri quşçuluq, iri və xırda buynuzlu heyvandarlıqdır. Əhali ləzgi, azərbaycan, bir qismi isə rus dilində danışırlar [6, 68]. Əniq kəndi Qusar çayının sahilində, Yan silsiləsinin ətəyində yerləşir. Kənddə IX-XIV əsrlərə aid Ənix qala divarlarının qalıqları, e.ə. I minilliyə aid qəbiristanlıq, kəndin yaxınlığında isə V-VII əsrlərə aid nekropol var. Hənzə kəndi Qusar maili düzənliyində yerləşir. Kənddə öz qədimliyi və tarixi ilə seçilən Şeyx Cüneydin türbəsi və məscid, e.ə. I minilliyə aid kurqan da var. Hil kəndi Qusar maili düzənliyində yerləşir. Kənddə ilk dəmir dövrünə aid nekropol, III-VII əsrlərə aid Qurupel yaşayış yeri və qəbiristanlıq, XIX əsrə aid məscid var [2]. Bu kəndlərdə yaşayan əhali öz qonaqpərvərliyi və mətbəxi ilə turistləri daha çox cəlb edir. Əraziyə səfər edən turistlər isə yalnız təbiətin qoynunda istirahət ilə deyil, həmçinin burada olan antropogen turizm ehtiyatları ilə yaxından tanış olmaq imkanı əldə edirlər.

Turizmin təşkili prosesində bir çox yerli sektorlar külli miqdarda gəlir əldə edirlər. Bu yerli sektorların siyahısına mehmanxanaları, kiçik şəxsi otelləri, müxtəlif ictimai iaşə mərkəzlərini, nəqliyyat vasitələrini, xalq yaradıcılıq müəssisələrini, ekskursiya-informasiya mərkəzlərini və s. aid etmək olar [4, 15]. *Mehmanxana* təsərrüfatı isə turizm fəaliyyətinin əsas göstəricilərindən biridir. Çünki həm ölkə, həm də xarici vətəndaşların yerləşdirilməsində mehmanxanalar əsas rol oynayır. Onlar vətəndaşlara xidmət göstərməklə yanaşı, ölkə büdcəsinə gəlir vergisi verir. Son illəri təhlil etsək görərik ki, turizm fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisələrin sayının artmasına baxmayaraq, sanatoriya, istirahət ocaqlarının, istirahət evlərinin, müalicə pansionatlarının və turizm bazalarının sayı azalmışdır. Lakin mehmanxana və motellərə, istirahət, əyləncə və müalicə məqsədi ilə gələn turistlərin sayında artım qeydə alınmışdır [3, 186].

Qusar turizm-rekreasiya zonasında turizmin inkişafı üçün beynəlxalq standartlara uyğun mehmanxana komplekslərinin mövcudluğu vacib şərtlərdən biridir. Çünki turizm-rekreasiya zonasında təbii və tarixi-mədəni turizm potensialı turistlər üçün cəlbedici olsa da, burada müasir tipli mehmanxana kompleksləri yoxdursa turizm sektorunu istənilən səviyyədə inkişaf etdirmək mümkün olmayacaq. Məhz mehmanxanalar turizm sektorunun digər sahələrindən fərqli olaraq geniş təşkilati strukturlara malikdir ki, bu da iqtisadi göstəricilərə böyük təsir göstərir.

Qusar turizm-rekreasiya zonasında 2014-ci ildə turistlərin gecələməsi üçün 14 mehmanxana fəaliyyət göstərir ki, onlardan da əksəriyyəti Qusar şəhərində cəmlənmişdir. Mehmanxanalarda nömrələrin sayı 434 nömrə, birdəfəlik tutum isə 961 yerdir. 2014-2020-ci illəri müqayisə etsək görürük ki, bütün sahələrdə artım qeydə alınmışdır. Lakin bəzi illərdə bu tendensiya dəyişmişdir. Belə ki, 2014-2017-ci illərdə mehmanxanaların sayı, onlarda nömrələrin sayı və birdəfəlik tutum artmış, 2018-ci ildə isə azalmış, 2018-2020-ci illərdə isə yenidən artım qeydə alınmışdır (cədvəl 1.).

Cədvəl 1

Qusar turizm-rekreasiya zonasında mehmanxanaların əsas göstəriciləri

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Mehmanxanaların sayı, vahid	14	17	16	19	17	18	18
Mehmanxanalarda nömrələrin sayı, ədəd	434	770	910	984	981	991	991
Mehmanxanaların birdəfəlik tutumu, yer	961	1625	1721	2352	2253	2289	2289
Mehmanxanalarda gecələmələrin sayı, adam-gecə	28452	37625	70495	101581	107496	94547	54651
- ölkə vətəndaşlarının sayı	25341	32067	50223	65040	41163	56412	29143
- xarici ölkə vətəndaşlarının sayı	3111	5558	20272	36541	66333	38135	25508

Mənbə: Azərbaycanca turizm. Bakı, 2021

Tendensiyanın dəyişikli getməsinə baxmayaraq, mehmanxanalarda gecələmələrin sayında artım hər il nəzərə çarpmış və 2018-ci ildə gecələmələrin sayı 107496 nəfərə çatmış, lakin 2019 və 2020-ci illərdə pandemiya səbəbindən gecələmələrin sayı azalmış və müvafiq olaraq 94547 və 54651 olmuşdur. Mehmanxanalarda gecələmələrin: ölkə vətəndaşlarının və xarici ölkə vətəndaşlarının sayında da illər üzrə dəyişiklik müşahidə edilmişdir. Belə ki, mehmanxanalarda gecələmələrin sayında daim ölkə vətəndaşlarının üstünlük təşkil etməsinə baxmayaraq, bu göstərici 2018-ci ildə kəskin olaraq azalmış (41163 adam-gecə) və xarici ölkə vətəndaşlarının sayı (66333 adam-gecə) artmışdır. Lakin növbəti ildə tendensiya yenidən öz əvvəlki vəziyyətinə qayıtmışdır. 2020-ci ildə isə mehmanxanalarda gecələmələrin sayında azalma həm ölkə, həm də xarici ölkə vətəndaşlarının sayında baş vermişdir (şəkil 1).

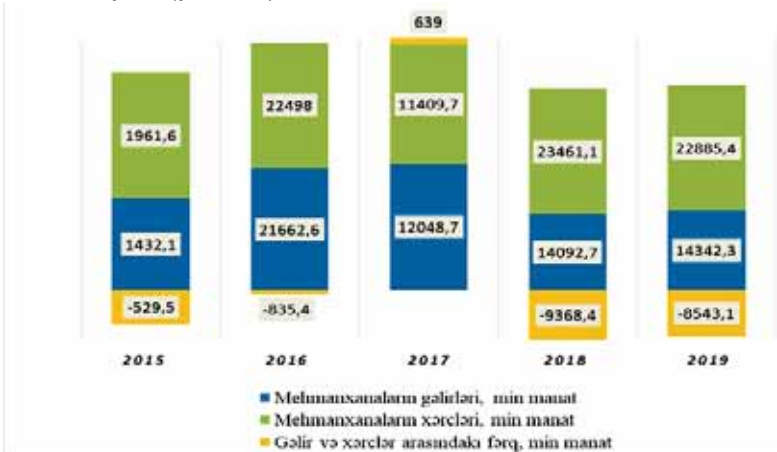

Mənbə: Azərbaycanda turizm. Bakı, 2021

Şək. 1. Qusar turizm-rekreasiya zonasında mehmanxanalarda gecələmələrin sayı, adam-gecə

Bildiyimiz kimi, mehmanxanaların fəaliyyəti turizm sektorunu dəstəkləyən əsas vasitə hesab olunur. Bu zaman, yalnız mehmanxanaların fəaliyyəti deyil, eləcə də onların xidmət infrastrukturunu sahələri ilə təminat səviyyəsi də əsas rol oynayır. Çünki turizm sektoru qısa vaxt ərzində ona ayrılmış investisiyanın geri qaytarılmasına təminat verə bilər. Digər təsərrüfat sahələrindən fərqli olaraq turizm sektorunda risk amili olduqca aşağıdır. Məhz bu amil mehmanxana sahəsinə marağın artmasına səbəb olur.

Mehmanxanaların daim marağ dairəsində olmasına baxmayaraq, respublikamızda olduğu kimi (Bakı şəhəri istisna olmaqla) Qusar turizm-rekreasiya zonasında da onların fəaliyyətini qənaətbəxş hesab etmək olmaz. Belə ki, 2015-2019-cu illər ərzində, Qusar turizm-rekreasiya zonasında mehmanxanaların əldə etdikləri gəlir 10,0 dəfə, xərclər isə 11,7 dəfə artmışdır [1]. Lakin ən acınacaqlı hal kimi deyə bilərik ki, gəlir və xərclər arasında fərq yalnız 2017-ci ildə müsbət olmuşdur. Ən böyük fərq (-9368,4 min manat) isə 2018-ci ildə qeydə alınmışdır (şəkil 2.).

Mənbə: Azərbaycanda turizm. Bakı, 2020

Şək. 2. Qusar turizm-rekreasiya zonasında mehmanxanaların əldə etdikləri gəlir, xərc və onlar arasında fərq

Qusar turizm-rekreasiya zonasında “Şahdağ” qış-yay turizm istirahət kompleksi fəaliyyət göstərir ki, burada da hazırda 5 otel fəaliyyət göstərir: Şahdağ Otel və Spa (346 yer), Zirvə Oteli (86 yer), Qaya evləri (62 yer), Pik Palace (334 yer), Park Chalet (328 yer). Kompleks eyni vaxtda 5 min turisti qəbul etmə imkanına malikdir. İri mehmanxanalar ilə yanaşı, Qusar rayonunda 50-dən çox kiçik motel, hostel və istirahət mərkəzi də fəaliyyət göstərir. Bunlara: Chateau Hotel Gusar, Alpine Inn Gusar, Gayi Bulakh Resort Center, Star Gusar Resort Center, North Motel, Shah Bulag və s. aiddir (şəkil 2.5.3.). Lakin onlar regiona səfər edən turistlərin tələbatlarını tam şəkildə ödəmir.

Aparduğumuz araşdırmalar nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, mehmanxanaların orta dolum faizi yay mövsümündə 60-80%, qış mövsümündə isə 30-40% arasında dəyişir. Turistlərin mehmanxanalarda orta qalma müddəti 1-3 gün, bir otağın orta qiyməti isə 35-70 ABŞ dollardır.

Nəticə

Qusar turizm-rekreasiya zonasının antropogen turizm ehtiyatları, həm ictimai, həm də iqtisadi proseslərdə fəal iştirak edir. Burada antropogen turizm ehtiyatları zona iqtisadiyyatının transformasiyası və bütün növ antropogen turizm ehtiyatları sosial-iqtisadi inkişafında vacib bir faktor rolunu oynayır. Bu baxımdan, zona daxilində turistləri ən çox maraqlandıran antropogen turizm növlərini yaratmaq tələb olunur. Bu zaman, dövlət səviyyəsində məqsədli proqramlar hazırlanmalı, əlverişli investisiya mühiti formalaşdırılmalı və əlçatan istirahət yerləri təşkil edilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycanın regionları. – Bakı: ARDSK, – 2020. – 828 s.
2. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2001-ci il 2 avqust tarixli 132 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir. – Bakı: – 162 s.
3. Əliyeva, S.Q., Qasimov, Z.A., İmrani, Ş.V. Azərbaycanın mehmanxana təsərrüfatı və onun inkişafı // “Coğrafiyanın müasir problemləri” respublika elmi konfransı. – Sumqayıt: Sumqayıt Universiteti, – 24-25 oktyabr – 2019. – s. 186-189
4. Hüseynov, İ., Əfəndiyeva, N. Turizmin əsasları / İ.Hüseynov. – Bakı: Mars-Print, – 2007, – 442 s.
5. İmrani, Z.T. Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu / Z.T.İmrani. – Bakı: Elm, – 2007. – 172 s.
6. İmrani Z.T., Jafarova N.R. The role of tourism in socioeconomic development of mountain rural areas of Azerbaijan (on the example of Guba and Gusar districts) // – Bakı: Coğrafiya və təbii resurslar. – 2020. №1(11), p. 64-69

АНТРОПОГЕННЫЕ ТУРИСТСКИЕ РЕСУРСЫ ГУСАРСКОЙ ТУРИСТСКО-РЕКРЕАЦИОННОЙ ЗОНЫ

Г.В. ВЕЛИЕВА

РЕЗЮМЕ

Туризм играет важную роль в эффективном использовании свободного времени населения, организации экскурсий, путешествий и туристских маршрутов, а также в повышении социального уровня жизни населения, работающих в сфере туризма. В соот-

ветствии с принятым в республике в 2008 году «Образцовым правилом туристических и рекреационных зон» были определены туристические маршруты условно предназначенные для туристических регионов. К ним относятся: Баку и Апшерон, Северный, Северо-Западный, Южный, Западный, Нахчыванский и Карабахский туристические регионы. Исследованная нами Гусарская туристско-рекреационная зона относится к Северному туристическому региону. Антропогенные туристские ресурсы туризма являются одним из основных факторов, влияющих на развитие туристической отрасли в пределах туристско-рекреационной зоны. Ведь антропогенные туристские ресурсы туризма, как и во всем мире и в нашей стране привлекают все больше туристов интересующихся древней историей своей страны. С этой точки зрения в исследуемой статье рассматриваются памятники археологии, историко-архитектурные памятники, являющиеся антропогенными туристскими ресурсами, сохранившие свою историю, населенные пункты, гостиницы и их деятельность, находящиеся в Гусарской туристско-рекреационной зоне. Анализ гостиничного хозяйства являющийся наиболее важной с точки зрения размещения туристов и доходов от них, был проведен по нескольким параметрам. Здесь анализируется количество гостиниц и номеров, единовременная вместимость, количество ночевков, количество граждан страны находящихся в стране и за границей входивших в число ночевков, а также проанализированы доходы и расходы гостиниц. В конце дается заключение которое имеет важное научное значение.

Ключевые слова: туризм, антропогенный туризм, археологические памятники, историко-архитектурные памятники, гостиница.

ANTHROPOGENIC TOURISM RESERVES OF GUSAR TOURISM-RECREATION ZONE

G.V.VALIYEVA

SUMMARY

Tourism plays an important role in the effective use of leisure time of the population, the organization of excursions, travel and tourist routes, as well as improving the social life of the population working in the field of tourism. According to the "Model Regulations of Tourism and Recreation Zones" approved in 2008 in our country, tourist routes have been identified, conditionally tourist areas are envisaged. These include: Baku and Absheron, North, North-West, South, West, Nakhchivan and Karabakh tourist regions. The Gusar tourist-recreation zone which was studied belongs to the Northern tourism region. Anthropogenic tourism resources are one of the main factors influencing to the development of the tourism sector within the tourism-recreation zone. Because anthropogenic tourism resources in our country, as well as all over the world, attract more tourists who are closely interested in their historical past. From this point of view, the researched article examines archeological monuments, historical-architectural monuments, settlements that have preserved their historical past, hotels and their activities, which are anthropogenic tourism resources of Gusar tourism-recreation zone. The analysis of the hotel industry, which is considered more important in terms of accommodation and revenue, was based on several parameters. It analyzes the number of hotels and rooms, one-time capacity, number of overnight stays, number of citizens of the country and overseas during overnight stays, as well as income and expenses of hotels. In the end, important scientific results were given.

Keywords: tourism, anthropogenic tourism, archeological monuments, historical-architectural monuments, hotel.